

'In de ban van Indië'

De invloed van het koloniaal verleden op de Nederlandse cultuur en geschiedenis *

Inleiding

Geen ander historisch onderwerp – wellicht met uitzondering van de Tweede Wereldoorlog – mag zich in Nederland in een zo grote belangstelling verheugen als de Nederlandse koloniale aanwezigheid in Nederlands-Indië. De aanhoudende stroom van boeken, variërend van populaire werken met een hoog nostalgisch gehalte – in Nederland kennen we daar een bij uitstek Indische term voor: *tempo doeloe* (de goede oude tijd) – tot serieuze wetenschappelijke studies, getuigt daarvan. Hoewel het al een halve eeuw geleden is dat Indonesië afscheid nam van Nederland, heeft Nederland nog altijd geen afscheid genomen van Indonesië. Talloze verwijzingen in het dagelijks leven herinneren ook nu nog aan het koloniaal verleden. Elke Nederlandse stad kent wel een Indische woonwijk. Talloos zijn ook de Indische benamingen op villa's die betaald zijn uit de kapitalen die particulieren in Indië hebben verdiend. Zelfs nu nog zijn er enkele produkten te koop die direkt verwijzen naar het Indische.

Hoezeer het koloniaal verleden nog leeft in Nederland, blijkt ook uit de emoties die met een zekere regelmaat hoog opslaan als het Nederlandse militaire optreden en met name de kwestie van oorlogsmisdaden tijdens de Indonesische revolutie in de periode 1945-1949 ter sprake komt. De wijze waarop oud-militaire Indiëgangers omgaan met hun optreden toentertijd toont dat het verwerkingsproces nog altijd niet is afgesloten. Het staat wel vast dat deze prikkelbaarheid alles te maken heeft met het gedwongen vertrek uit de archipel. Men zou kunnen stellen dat Indië voor menig Nederlander het trauma is wat Vietnam is voor de Amerikaan.

Ook in literair opzicht vormt Indonesië nog altijd een rijke bron van inspiratie. Gesproken kan zelfs worden van een ware wederopstanding van

*) Lezing gehouden op 24 maart 1996 tijdens het congres van de *Fachverband Moderne Fremdsprachen* in Kassel

de Indische literatuur. Tal van Indische romans staan hoog in de top tien van de meest gekochte boeken. In taalkundig opzicht klinkt het verleden eveneens door. Vele Indonesische woorden – met name op culinair gebied – zijn zo ingeburgerd in de Nederlandse taal, dat we ze niet eens meer als Indisch herkennen, en wat de Nederlandse gebruiken betreft, de rijstmaaltijd is net zo gewoon als de traditionele Hollandse stampot. Hoe komt het dat het voormalige Nederlands-Indië de Nederlandse samenleving tot op de huidige dag zo beïnvloedt? Het is deze vraagstelling die centraal staat in dit artikel.

Indië als welvaartsbron

Men kan zonder overdrijven stellen dat de Nederlandse welvaart voor een belangrijk deel te danken is aan de rijkdom die de Nederlanders uit Indië hebben gehaald. De 17e en 18e eeuwse panden aan de Amsterdamse grachten zijn merendeels gefinancierd met geld dat de kooplieden aan de handel met Indië verdienden. Vele buitenverblijven, ja hele villadorpen zijn verrezen dankzij het Indische kapitaal. Midden 19e eeuw maakten de Indische inkomsten zelfs eenderde deel uit van het totale Nederlandse staatsinkomen en dankzij die baten werden in Nederland de spoorwegen aangelegd, de kanalen gegraven en de wegen verhard. Veertig procent van het in het buitenland belegde Nederlandse kapitaal was in de kolonie belegd. Kortom, Indië leek de kurk te zijn waarop Nederland dreef, het werd de 'plechtanker voor het Nederlandse volksbestaan' genoemd, de 'levensader' van de Nederlandse economie.

Het is overigens een mythe dat Nederland Indonesië 350 jaar heeft gekoloniseerd. De eerste twee eeuwen, van 1602 tot 1800, de periode waar de Verenigde Oost Indische Compagnie – de eerste multinational in de wereld – heer en meester was in Indië, beperkte zich de Nederlandse aanwezigheid in de archipel tot enkele verspreide versterkte handelsposten. In feite had men alleen de controle over delen van Java alsmede de Molukken, alwaar de nootmuskaatteelt geconcentreerd was. Van een vestigingskolonie als bijvoorbeeld de Verenigde Staten was geen enkele sprake. Nadat de Nederlandse staat begin 19e eeuw het beheer over Indië van het failliete VOC had overgenomen, werd het land (d.w.z. Java) rond 1830 tot een wingewest gemaakt. Middels het zogeheten cultuurstelsel, waarbij de Indonesische bevolking gedwongen werd op een vijfde deel van haar land economisch profijtelijke producten als bijvoorbeeld koffie, thee en suiker

te verbouwen, werd Indonesië als het ware uitgezogen; een praktijk waartegen rond 1860 op humanitaire en politieke gronden in Nederland steeds meer protesten klonken.

Max Havelaar

In dit klimaat van toenemende twijfel over de grondslagen van het Nederlands koloniaal bestel, verscheen in 1860 de *Max Havelaar* van de hand van de voormalige Indische bestuursambtenaar Eduard Douwes Dekker alias Multatuli. Zijn boek sloeg in als een bom. Het vertelt het verhaal van de idealistische Indische bestuursambtenaar Max Havelaar die, bezield van de drang de Indische bevolking te beschermen tegen uitbuiting en willekeur, op tal van misstanden stuitte begaan door de inlandse regent van Lebak. Zijn pogingen het koloniaal gouvernement te bewegen hiertegen op te treden werkte echter in zijn nadeel. Hij werd als een lastpost gezien en buitenspel gezet, waarna hij verbitterd ontslag nam. De *Max Havelaar* is niets minder dan een aanklacht tegen het Nederlandse bestuur dat onvoldoende optrad tegen de onderdrukking van de inlandse bevolking door de eigen vorsten. Nederland werd uitgemaakt voor een roofstaat dat terwille van financieel profijt de ogen sloot voor wanbeheer. Let wel: Max Havelaar was geen anti-koloniaal boek. Douwes Dekker bestreed de Nederlandse aanwezigheid in Indië niet, maar wel het nalatige optreden van het koloniaal gouvernement jegens misstanden.

Max Havelaar verscheen op het juiste ogenblik. Douwes Dekker opende de ogen van menig Nederlander die leefde in de illusie dat de Javaan gelukkig was onder Nederlands toezicht. Schuldbesef kreeg Nederland in zijn greep. Max Havelaar deed 'een rilling' gaan door het land en versterkte het tot dan toe vergeefse pleidooi van liberale Nederlanders om het cultuurstelsel af te schaffen, hetgeen in 1870 dan toch plaats vond.

De *Max Havelaar* vormde tot eind 19e eeuw na de *Camera Obscura* van Hildebrand het meest gelezen boek in Nederland. Niet alleen bij schoolmeesters was het boek favoriet vanwege het verhaal van Saïdjah en Adinda en de parabel van de steenhouwer dat aan de leerlingen werd verteld, ook in kringen van hen die zich voorbereiden op een bestuursloopbaan in Indië was het uiterst populair. Velen namen na het lezen daarvan het besluit om naar Indië te gaan en tal van jong opgeleide Indologen vertrokken naar Indië met het voornemen zich door het voorbeeld van Max Havelaar te laten leiden.

Met de afschaffing van het cultuurstelsel leek de dominee het van de koopman te hebben gewonnen. Niets van dat alles. Indië werd opengesteld voor het vrije ondernemerschap. De boterham diende dik belegd te blijven, maar het kon geen kwaad tegelijkertijd het geweten te sussen door ook iets goeds te doen voor 'den inlander'. Nederland werd eind 19e eeuw bezielt met het besef een 'zedelijke roeping' te hebben in de kolonie, een plicht tot opvoeding. Men onderkende een 'eereschuld' te hebben jegens de kolonie. Er waren enorme winsten gemaakt die niet ten gunste van de kolonie waren aangewend en Nederland diende Indië voortaan terug te geven wat het aan financiële baten ontvangen had. In 1901 werd deze opvatting in de zogeheten Ethisch Politiek officieel regeringsbeleid.

Het was ook pas eind 19e eeuw dat Indië echt in Nederland begon te leven. Nederland bracht in de periode 1880-1905 de gehele 13.000 eilanden tellende Indische archipel (dat geprojecteerd op de Europese landkaart, zich uitstrekt van Ierland tot voorbij de Oeral), onder zijn gezag. De koloniale veroveringscampagnes deden het nationalisme hoog op slaan en het moederland zwol van trots over de verrichtingen van het Nederlandse koloniale leger. De succesvolle generaal Van Heutz werd een ware volksheld en talloze monumenten verrezen ter zijner ere. Eindelijk had Nederland zich omhoog weten te werken uit de Jan Salie-mentaliteit van de 19e eeuw zoals Potgieter die verwoordde in zijn *Jan, Jannetje en hun jongste kind*. Nederland leverde weer een prestatie van formaat als in de Gouden Eeuw. Indië gaf Nederland opnieuw status en aanzien; dankzij dit onmetelijke eilandenrijk telde het in de wereld mee. Het kleine Nederland was een van de grootste koloniale wereldrijken geworden en het ontleende hieraan in belangrijke mate zijn zelfbewustzijn en prestige. Men beschouwde zichzelf als de kleinste onder de grote mogendheden.

Indië kwam ook in letterlijke zin dichterbij. De opening van het Suezkanaal in 1869 en de komst van de telegrafie verbeterden de verbindingen met de kolonie aanzienlijk. Indië begon steeds meer te leven door de afbeeldingen in populaire geïllustreerde bladen. Hele generaties groeiden op met schoolplaten van Indische taferelen als didactisch middel. Ook verschenen er honderden Indische kinderboeken. Tal van ondernemingen speelden in op de nationalistische trots door Indië-albums uit te geven waarbij de plaatjes van het exotische Indië gespaard moesten worden. Het werd een ware rage. Nederland raakte volledig gefascineerd door Indië, men was er als het ware door betoverd.

Indië was in alles het tegenovergestelde van Nederland. Tegenover het calvinisme, de lossere levensstijl; tegenover de Hollandse nuchterheid, het mysterieuze; tegenover het zakelijke, het avontuurlijke; tegenover het gecultiveerde landschap, de exotische natuur. Kortom Indië was voor menig Nederlander een sprookjesland, het paradijs op aarde, hetgeen ook doorklinkt in de benamingen als het Rijk van Insulinde en de Gordel van Smaragd.

Indische literatuur

Het spreekt voor zich dat met de toenemende belangstelling voor Indië, de kolonie ook in de literatuur een steeds grotere rol ging spelen. Het was Multatuli's *Max Havelaar* die de aanzet gaf tot de aanzwellende stroom van zogeheten Indische romans. Vanaf 1870 tot aan de Tweede Wereldoorlog beleefde dit genre een ongekennde bloei. De Indische literatuur valt te herkennen aan een aantal kenmerken die steeds weer opduiken. Zo is er meestal sprake van exotische elementen, van pikanterie, mystiek en voorzichtige kritiek op het koloniale beleid. Rondom de Indische romans hing altijd een wat 'oh-la-la sfeertje' hetgeen de nieuwsgierigheid in het preutse Nederland naar dit soort literatuur wel stimuleerde. Wat in moreel opzicht in een Nederlandse roman niet werd geduld, werd tot op zekere hoogte geduld in de Indische roman. Het gaat te ver om hier een opsomming te geven van de belangrijkste Indische romans, maar twee kunnen niet onvermeld blijven. Allereerst *De stille kracht* van Louis Couperus uit 1900, waarin het mysterie van het Oosten zo sterk doorklinkt alsmede de broeierige sfeer in de kolonie. Voorts de in 1935 verschenen autobiografische roman van E. du Perron *Het land van herkomst* dat als een spiegel te beschouwen is van de Indische samenleving uit de eerste twee decennia van deze eeuw. Met de *Max Havelaar* vormen zij dé hoogtepunten in de Indische letterkunde.

Daar werd iets groots verricht

Nederland pronkte met Indië, hetgeen onder andere tot uiting kwam in de in 1941 verschenen bestseller *Daar werd wat groots verricht*, hetgeen een zelfgenoegzame opsomming en verheerlijking was van al de 'zegeningen' van het Nederlands koloniaal bestuur.

Alle inspanningen waren sinds begin 1901 erop gericht om – naast geld verdienen – de 'inlander' te verheffen. Verbetering van het onderwijs, van

medische voorzieningen en hygiënische omstandigheden werden krachtadig ter hand genomen. De jaren tot de Tweede Wereldoorlog vormen de hoogtijdagen van het Nederlandse kolonialisme. Nederland had een grote taak te verrichten en men was trots op zijn prestaties. Spoorwegen, bruggen, dammen, irrigatiewerken werden aangelegd. Vele duizenden Nederlanders trokken naar de Oost om daar een nieuw bestaan op te bouwen. Het avontuur en het perspectief op een snelle carrière en status was zeer aantrekkelijk. Iedere blanke Nederlander behoorde immers, ongeacht zijn achtergrond en opleiding, door zijn huidskleur automatisch tot de elite in de op raciale verschillen gebaseerde Indische samenleving. Woonden in 1905 nog maar 60.000 Europeanen in de kolonie, in 1930 waren dit er al 240.000 (tweederde van hen waren gemengdbloedig), waarvan het merendeel op Java. Op een bevolking van 60 miljoen Indonesiërs was dit overigens nog maar een fractie; nog geen 0,4 procent. Om de zoveel jaar keerden de Indiëgangers naar Nederland terug voor verlof met meeneming van tal van Indische gebruiken, voorwerpen en woorden en na hun pensionering vestigden velen zich definitief weer in Nederland, merendeels in de Randstad en dan met name in en rondom Den Haag, dat nog altijd de bijnaam 'de weduwe van Indië' heeft. Geleidelijk aan 'verindischte' de Nederlandse samenleving.

Hoezeer ook het Nederlandse taalgebruik beïnvloed werd door Indië, mag blijken uit het feit dat in *Van Dales Groot Woordenboek der Nederlandse Taal* vele woorden opgenomen zijn van Indische origine. Hoewel de meesten zelden nog gebruikt worden, zijn er ook enkele tientallen die gemeengoed zijn geworden, waarvan vele van culinaire aard. Hier volgt een kleine greep woorden c.q. uitdrukkingen: amok (onrust, herrie), baboe (kindermeid), bamboe, bakkeleien (ruziën), branie (durf), gladakker (onbetrouwbaar type), goeroe (leermeester), kongsie (factie/kliek), orang oetan (bosmens), piekeren, pienter, senang (tevreden), soebatten (onderhandelen, aandringen), soesa (drukte), tabee (gegroeit/dag), tawarren (onderhandelen), toko (winkel). Culinaire woorden zijn babi panggang (geroosterd varkensvlees), kroepoek, nasi goreng (gebakken rijst), taugeh, sambal. Bekende uitdrukkingen zijn: op blote kakkies lopen (op blote voeten lopen), het is mijn pakkie-an niet (het is mijn probleem niet), de pisang zijn (de klos zijn).

Nederland was in het Interbellum ervan overtuigd geraakt onmisbaar te zijn in Indië. Weliswaar had men als leidraad voor de koloniale politiek Indië op te voeden tot zelfstandigheid zoals een voogd zijn pupil voorbereid op de volwassenheid, maar het tijdstip werd door de voogd bepaald. Gouverneur-generaal B.C. de Jonge gaf midden jaren dertig nog te kennen dat er nog minstens drie eeuwen nodig waren alvorens de kolonie op eigen benen zou kunnen staan. Het cultureel zo diverse Indië bestond in Nederlandse opinie als staatkundige eenheid ook uitsluitend bij de gratie van het Nederlandse gezag. Zonder de Nederlandse aanwezigheid zou het land onmiddellijk uiteenvallen. Het koloniaal bewind weigerde de drang van de Indonesische nationalisten om baas in eigen land te onderkennen, laat staan serieus te nemen. De nationalistische leiders als Soekarno en Mohammed Hatta werden dan ook in gevangenkampen gestopt of verbannen. Boven Digoel op Nieuw-Guinea was een berucht interneringsoord.

Hoe kwetsbaar het Nederlands koloniaal gezag was bleek tijdens de Tweede Wereldoorlog. Moeiteloos wist Japan Indië te veroveren. Het koloniaal imperium zakte begin 1942 als een kaartenhuis ineen. De circa 70.000 blanke Nederlanders werden drie jaar lang in Japanse interneringskampen opgesloten en vernederd. Het superioriteitsgevoel liep een flinke deuk op.

Van 1942 tot de Japanse capitulatie op 15 augustus 1945 was elk contact tussen het moederland en Indië verbroken. Men had dan ook geen enkele weet van de veranderingen die zich in deze jaren in de kolonie hadden voltrokken en gemeend werd dat de vooroorlogse situatie zonder problemen kon worden hersteld. Het uitroepen van de Indonesische onafhankelijkheid door Soekarno en Hatta twee dagen na de Japanse overgave was echter een onverwachte en zeer onaangename streep door de koloniale rekening. De Nederlandse regering was echter niet in staat krachtdadig tegen de Republiek Indonesië op te treden. Nederland was sterk verarmd uit de Tweede Wereldoorlog tevoorschijn gekomen en beschikte over te weinig middelen om de Republiek te vernietigen. Toch werd alles op alles gezet om Indonesië, zoals de kolonie na de Tweede Wereldoorlog werd genoemd, te behouden. Men vreesde dat het verlies een onoverkomelijke ramp zou zijn voor Nederland, verwoord in de leuze 'Indië verloren, rampspoed geboren'. De Indische inkomsten (14 procent van het nationaal inkomen in 1938) werden onmisbaar geacht voor de Nederlandse wederopbouw. Behalve de angst voor economische neergang, speelde ook de zorg om een degradatie in internationaal politiek opzicht een belangrijke rol in het Nederlandse besluit om koste wat het kost aan Indonesië vast te houden.

Zonder de kolonie zou Nederland afdalen tot 'de rang van Denemarken' en niet meer zijn dan 'een overbevolkte boerderij aan de Noordzee'. 'Niet praten, maar granaten', was dan ook het motto van vele Nederlanders. Na ruim vier jaar strijd en twee grote militaire optredens – eufemistisch politionele acties genoemd – en 4.700 dode Nederlandse soldaten en circa 100.000 Indonesische slachtoffers legde Nederland zich onder internationale druk bij het onvermijdelijke neer. Op 27 december 1949 werd de soevereiniteit tenslotte 'volledig en onvoorwaardelijk' overgedragen. In ruil voor de bewindsoverdracht had Nederland echter weten te bedingen dat de financieel-economische belangen volledig gewaarborgd bleven. Indonesië mocht politiek dan wel vrij zijn, in economisch opzicht duurde het kolonialisme onverminderd voort. Ook bleef er een symbolische band bestaan in de vorm van een Nederlands-Indonesische Unie.

Nieuw-Guinea als compensatie

Zoals betoogd was Indië voor Nederland economisch, politiek, cultureel, en psychologisch van immense betekenis. Het verlies daarvan kon slechts beleefd worden als een collectieve amputatie, als de 'definitieve zonsondergang'. Menigeen ervoer het als een persoonlijke tragedie. Hoeveel moeite Nederland had met het afscheid nemen van Indonesië, bleek ook uit het krampachtig vasthouden aan het onherbergzame Nieuw-Guinea. Nooit had Nederland naar deze uithoek, 'een stuk rots waar omheen zich een moeras slingert', om Multatuli te parafraseren, uitgekeken en de in het gebied wonende Papoeas leefden dan ook nog in het stenen tijdperk. Nu echter projecteerde Nederland zijn in Indië abrupt afgebroken beschavingsdrang op dit onherbergzame gebied. Nederland kon geen afscheid nemen van de opvoedende taak die het zichzelf had toebedeeld. De eigen identiteit ontleende het immers in belangrijke mate hieraan. Zonder Indië stond Nederland met lege handen en was het op zichzelf teruggeworpen. Vele honderden miljoenen guldens werden in de jaren vijftig 'belangeloos' in de ontwikkeling van Nieuw-Guinea gepompt. Nederland zou zichzelf, de wereld – en vooral het ondankbare Indonesië – wel eens laten zien waar toe het nog steeds in staat was. Nieuw-Guinea diende een modelkolonie bij uitstek te worden. De Papoea's moesten binnen een mum van tijd van het stenentijdperk in de twintigste eeuw worden gebracht. Het leek op een vorm van altruïsme in optima forma. Beter kan echter gesproken worden van egoïstisch altruïsme. Immers, Nederland stelde zich alleen zo nobel op uit zelfzuchtige motieven, omdat men zichzelf daar het beste bij voelde. De

Papoea's werd hun mening helemaal niet gevraagd of men wel 'beschaafd' wenste te worden.

Het was een onbegonnen taak. Nederland was niet in staat deze zichzelf opgelegde krachttoer te volbrengen. Niet alleen ging het zijn macht te boven, men onderkende ook niet dat de dagen van het kolonialisme voorbij waren. In 1962 moest Nederland ook ten aanzien van dit mammoetproject, waarvan de minister van Buitenlandse Zaken Josef Luns, die als geen ander het Nederlandse Nieuw-Guineabeleid belichaamde, stelde dat het 'aan de rand van de Nederlandse belangen, maar in het hart van de Nederlandse beginselen' verkeerde, het hoofd in de schoot leggen nadat Indonesië dreigde met een oorlog. Onder druk van de Verenigde Staten stond Nederland in augustus 1962 het betwiste gebied aan Indonesië af. Alle banden met de voormalige kolonie waren toen al verbroken. De nog in Indonesië wonende 50.000 Nederlanders waren vanwege de ruzie om Nieuw-Guinea eind 1957 al het land uitgewezen, terwijl ook alle economische bezittingen waren genationaliseerd. De Nederlands-Indonesische Unie was twee jaar eerder reeds opgezegd. Indonesië was definitief buitenland geworden.

Heroriëntatie

Met het verlies van Nieuw-Guinea was Nederland voor de tweede maal vernederd en het zelfvertrouwen opnieuw een zware slag toegebracht. De klap was echter minder hard dan die na het verlies van Indië. Nederland had veel minder affiniteit gehad met de Papoea dan met de Javaan. Bovendien ging het economisch zeer voor de wind en had Nederland het verlies van Indië in financieel-economisch opzicht moeiteloos kunnen opvangen, van rampspoed was geen sprake. Bovendien had er in de jaren vijftig een volledige heroriëntatie plaatsgevonden. Nederland had een nieuwe politieke levensvervulling gevonden en zich vol enthousiasme gestort op de eenwording van Europa en de versterking van de NAVO. Ook op andere terreinen had Nederland ondertussen zijn aandacht verlegd. Er vond een internationalisering van de Indonesië-kennis plaats. De Nederlandse beschavingsdrift verplaatste zich naar de rest van de Derde Wereld. Met nieuw elan stortten werkeloos geworden koloniale ambtenaren zich op de bestrijding van de armoede in Aziatische, Afrikaanse en Zuidamerikaanse landen. Het huidige ontwikkelingsbeleid heeft onmiskenbaar zijn wortels in de Ethische politiek. Aan de universiteiten voltrok zich eveneens een omschakeling van koloniale studies naar niet-westerse wetenschappen. Ook op literair gebied

veranderde het een en ander. De traditionele Indische roman verdween volledig.

Hernieuwde belangstelling

Eerst in de jaren zeventig, toen de ergste wonden waren geheeld, herleefde de belangstelling voor Indië c.q. Indonesië. Aan de universiteiten begon koloniale geschiedenis weer een populair vak te worden. De nieuwe belangstelling resulteerde in een vloedgolf studies over het koloniaal verleden. Voorts verschenen er weer romans met Indonesië als thema. Voortaan domineerden nostalgie en koloniale herinnering de naoorlogse Indische literatuur. Bovendien kwam er een nieuw genre bij en wel de kamp- en herinneringsliteratuur. De verschrikkingen van de Japanse bezetting en de Indonesische revolutie vormen tot op de huidige dag een rijke bron van inspiratie. Vele honderden boeken hebben sindsdien het licht gezien en kunnen onder het paraplubegrip verwerkingsliteratuur worden gebracht. Een van de bekendste is de uit 1981 daterende roman van Jeroen Brouwers, *Bezonden Rood*. Dat de belangstelling voor Indisch-Nederlandse letterkunde groot is, blijkt ook uit het tijdschrift *Indische letteren* dat zich sinds 1986 speciaal bezig houdt met de Indische literatuur. Het voorlopig hoogtepunt in de Indië-hausse vormde de boekenweek van 1992, met als thema 'Het prachtig Rijk van Insulinde'. De Indische roman maakt sindsdien een ware revival door. Romans als *De heren van de thee* van Hella Haase, *Indische Duinen* van Adriaan van Dis en *Bandoeng Bandoeng* van F. Springer werden ware bestsellers.

Maar niet alleen op literair terrein is Indonesië een rijke bron van inspiratie. Ook op film-, kunst- en toneelgebied is sprake van een Indonesië-hausse. Kunstwerken met een Indisch thema brengen momenteel fenomenale prijzen op. In 1994 werd het uit 1948 daterende novelle *Oeroeg* van Hella Haasse, waarin de vriendschap tussen een Nederlandse en Indonesische jongen centraal staat tegen de achtergrond van de koloniale samenleving en de Indonesische revolutie verfilmd. Hoogtepunt op toneelgebied vormde het in december 1995 in Den Haag gehouden toneelfestival Indië/Indonesië. Zes toneelstukken gingen daar in première met de koloniale geschiedenis als thema. Het meest spraakmakend was het toneelstuk *Soekarno* over het leven van de eerste Indonesische president. Immers, wanneer een toneelstuk over het leven van degene die een zo cruciale rol heeft gespeeld in het verlies van Indië in Nederland en ooit verketterd werd en vergeleken met

een man als Hitler dusdanig lovend wordt ontvangen, dan kan met recht gesproken worden van een mijlpaal in de verwerking van het Indië-trauma.

Onverwerkt verleden

Desondanks blijft Nederland worstelen met zijn koloniaal verleden. Verwonderlijk is dit niet. Bijna een half miljoen Nederlanders – waaronder 170.000 militairen – zijn sinds 1945 uit Indonesië naar Nederland gekomen. Het is met name deze 'Indische generatie' die de herinnering aan Indië levend houdt. Nadat zij hun arbeidszaam leven achter zich hadden en tijd kregen terug te kijken op hun leven, begonnen oude gevoelens op te spelen. Hun Indische (oorlogs)ervaringen lieten zich niet meer verdringen. De naoorlogse generatie begon bovendien 'lastige' vragen te stellen en historici kwamen met steeds nieuwe onthullingen. Indië geraakte hoe langer hoe meer in het brandpunt van de belangstelling, waarbij het militaire optreden in de periode 1945-1949 wel de meeste aandacht kreeg. Het waren dan ook telkens opmerkingen betreffende het militaire optreden die de emoties zo hoog deden oplaaien. Zo groeide het verzoek van de oud-militair en naar Indonesische zijde overgelopen Nederlander Poncke Princen eind 1994 om een bezoek te mogen brengen aan zijn familie in Nederland uit tot een heuse politieke rel. Ook de uitlating van een Nederlandse schrijver in 1992 waarin hij het optreden van sommige Nederlandse militairen vergeleek met SS-praktijken, viel volkomen verkeerd en resulteerde zelfs in een rechtszaak (die hij overigens won).

Hoezeer Nederland nog altijd midden in het koloniaalverwerkingsproces zit, bleek ook uit het staatsbezoek dat koningin Beatrix in augustus 1995 bracht aan Indonesië. Op 17 augustus dat jaar vierde Indonesië het gouden jubileum van het uitroepen van zijn onafhankelijkheid. In Nederland was er een felle polemiek ontstaan of de koningin die dag nu wel of juist niet in Indonesië aanwezig zou moeten zijn. In Indonesië zou men haar er graag bij gehad willen hebben; het zou een expliciete erkenning betekenen van het feit dat Indonesië zelf zijn vrijheid had uitgeroepen in plaats van het vier jaar later uit Nederlandse handen te hebben ontvangen. In Nederland rees van de zijde van oud-militairen echter fel verzet tegen dit voornemen. Indien koningin Beatrix op 17 augustus in Jakarta de feestelijkheden zou bijwonen, zou dit ook inhouden dat de inspanningen van de Nederlandse militairen om Indonesië voor Nederland te behouden voor niets waren geweest. Men beschouwde dit als een slag in het gezicht van al die Indië-gangers die daar hun leven in gevaar hebben gebracht voor het Koninkrijk.

Uiteindelijk werd besloten om enige dagen na 17 augustus het staatsbezoek te laten beginnen.

Voor menig Nederlander was het koninklijk bezoek een grote teleurstelling. Men had tegen beter weten in toch gehoopt op warme nostalgische gevoelens. Indonesië had aan dergelijke gevoelens echter geen boodschap en wenste niet meer herinnerd te worden aan het koloniaal verleden en impliciet daarmee verbonden speciale band met Nederland. Het bezoek van Beatrix werd van Indonesische zijde dan ook vooral gekenmerkt door zakelijkheid en beleefde afstandelijkheid.

Hoezeer de psychologische dimensie de Nederlandse houding jegens Indonesië beheerst en het postkoloniale onthechtingsproces nog altijd een door emoties getroebleerd proces is, bleek nog eens uit de Nederlandse reacties op enkele door Indonesië ingelaste last minute wijzigingen in het draaiboek van het staatsbezoek. De wijze waarop deze incidenten door de Nederlandse pers met elkaar in verband werden gebracht en bestempeld werden als doelbewuste Indonesische 'protocollaire pesterijen' om Nederland zijn plaats te wijzen, illustreert nog eens de Nederlandse lichtgeraaktheid waar het Indonesië betreft. Helemaal bont maakte het het *Algemeen Dagblad*. In haar redactioneel commentaar stelde deze krant dat president Soeharto zich jegens koningin Beatrix gedroeg als het geschenk dat het Nederlandse hof voor hem had meegenomen: als een jonge stier. Toegegeven, een dergelijk cadeau getuigt niet van veel smaak, maar om het staatshoofd van een bevriende natie nu te vergelijken met een stier getuigt al helemaal van weinig respect en illustreert nog eens een van de karakteristieken van de Nederlandse volksaard; het gebrek aan tact en finesse, het ronduit zeggen waarop het staat, op het beledigende af, kortom, alles waaraan de Indonesiërs (en niet alleen zij) zich zo aan ergeren.

Het mag al met al duidelijk zijn dat het verwerkingsproces nog steeds niet is voltooid en het wellicht duurt totdat de Indische generatie geheel is verdwenen alvorens een normale band met Indonesië kan worden aangegaan. Losraken van Indonesië zal echter nooit geschieden, omdat men zijn eigen verleden altijd met zich meedraagt. Indië is een onlosmakelijk deel van het Nederlands historisch en cultureel bewustzijn. Het moet alleen nog ontdaan worden van zijn emotionele lading.

Wie verder wil lezen:

Berg, J. van den, *Soebatten, sarongs en sinjo's. Indische woorden in het Nederlands*. Den Haag 1991.

- Doel, H. W. van den, *Het Rijk van Insulinde. Opkomst en ondergang van een Nederlandse kolonie*. Amsterdam 1996.
- Doorn, J. A. A. van, *Indische lessen. Nederland en de koloniale ervaring*. Amsterdam 1995.
- Fasseur, C. *De weg naar het paradijs en andere Indische geschiedenissen*. Amsterdam 1995.
- Kuitenbrouwer, M., *De ontdekking van de Derde wereld. Beeldvorming en beleid in Nederland 1950–1990*. Den Haag 1994.
- Zonneveld, P. van, *Album van Insulinde. Beknopte geschiedenis van de Indisch-Nederlandse literatuur*. Amsterdam 1995.
- Weerzien met Indië*, 53 delen. Zwolle 1994–1996.